

Andrej Rahten, *Prijestolonasljednikova smrt. Tragovima slovenskih i hrvatskih interpretacija Sarajevskog atentata* (Zagreb: Tragovi prošlosti, 2024), 327 str.

Zagrebačka izdavačka kuća Tragovi prošlosti objavila je u novopokrenutom nakladničkom nizu monografiju slovenskoga povjesničara prof. dr. sc. Andreja Rahtena *Prijestolonasljednikova smrt*, koja je za ovu priliku dopunjena hrvatskim pogledima na Sarajevski atentat i njegove posljedice, što je istaknuto i u podnaslovu: *Tragovima slovenskih i hrvatskih interpretacija Sarajevskog atentata*. Slovensko izdanje knjige objavljeno je prije deset godina na stotu obljetnicu početka Prvoga svjetskog rata (*Priestolonasljednikova smrt: Po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* (Ljubljana: Cankarjeva založba; Skupina Mladinska knjiga, 2014)).

Austro-Ugarska Monarhija, sa svojim brojnim narodima, našla se na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u položaju države čija budućnost nije bila zajamčena. Geopolitički interesi tadašnjih velikih sila – Velike Britanije, Francuske, Njemačke, Italije i Rusije – i unutarnji sukobi ugrožavali su njezin status velesile u srednjoeuropskom geopolitičkom prostoru. Dovoljno je samo spomenuti da se ruska vanjska politika vodila načelom da put do Carigrada i morskih tjesnaca vodi preko Beča, tj. uništenja drevne države Habsburga. Na unutarnjopolitičkom planu Monarhija je bila opterećena nezadovoljstvom njezinih slavenskih naroda uzrokovanim dualističkim ustrojem uspostavljenim 1867., iredentističkim težnjama Italije prema istočnojadranskoj obali i teritorijalnim presezanjima Srbije na Bosnu i Hercegovinu, koja je bila kondominij, te Trojednu kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, koja je, iako je imala subdualistički status (1868.), bila teritorijalno raspolučena između cislajtanskoga (austrijskog) i transljajtanskoga (ugarskog) dijela države. Reorganizacija države, tj. napuštanje dotadašnjega dualističkog ustroja, postala je pitanje njezina daljnega opstanka ili nestanka s političkoga zemljovida Europe.

Franjo Ferdinand Austrijsko-Estenski (1863. – 1914.), sin nadvojvode Karla Ludviga, mlađega brata austrijskoga cara i ugarskoga kralja Franje Josipa I., postao je prijestolonasljednik 1896. nakon samoubojstva carevića Rudolfa u dvorcu Mayerling (1889.). Franjo Ferdinand svojim je privatnim životom i političkim stajalištima ubrzo na sebe navukao odium dvorskih krugova i vodećih austrijskih i ugarskih političara. Njegovo vjenčanje s češkom groficom Sofijom Chotek (1900.) dočekano je s neodobravanjem. Franjo Josip I. i njegova obitelj općenito su držali da obična grofica nije dostojan izbor za buduću caricu. Nije isključeno da je negativnom odnosu prema nadvojvodinoj supruzi u određenoj mjeri kumovalo i njezino slavensko podrijetlo. Brak je bio morganatski, što je u praksi značilo da Franjo Ferdinand ostaje prvi u nasljednom redu, ali da njegova supruga i djeca neće imati pravo nasljeđivanja prijestolja. Poslije je Sofija, milošću vladara, postala vojvotkinja od Hohenberga, ali njezin plemićki naslov nije bio nasljedan. Franju Ferdinanda kao cara i kralja trebao je naslijediti nadvojvoda Karlo, sin njegova mlađega brata Otta Franje Josipa.

Liberalni politički krugovi u Monarhiji negativno su gledali na prijestolonasljednikovu privrženost katoličkoj vjeri, videći u tome samo još jedan očit znak njegove nepodobnosti za preuzimanje carskoga prijestolja.

Političke ideje Franje Ferdinanda o nužnosti preustroja Monarhije nakon njegova preuzimanja vlasti dodatno su zaoštrile unutarnjopolitičke odnose. Njegov cilj, kako to jasno ističe autor, bio je usmjeren na stvaranje treće, slavenske državnopravne jedinice. Trijalistička je ideja Franji Ferdinandu bila zanimljiva iz barem dva važna razloga. Naime, ispunjenje državnopravnih zahtjeva Južnih Slavena u Monarhiji moglo je biti učinkovito sredstvo u borbi protiv velikosrpske ideje, koja je sve više ugrožavala teritorijalnu cjelovitost Monarhije. No, možda je još važnija od toga bila njegova namjera da se preko trijalizma ostvari ideja Velike Austrije. Pristaše trijalističkoga rješenja unutarnjega ustroja države („belvederski krug”) držali su da se usporedno s novom podjelom države u Beču može organizirati jaka središnja vlada i parlament za sve zemlje Monarhije. Nadalje, svaka bi od triju glavnih državnih cjelina Monarhije bila podijeljena na manje krunovine, a svim bi narodima bila zajamčena autonomija u nacionalno-kulturnim pitanjima. Drugim riječima, trijalizam je za Franju Ferdinanda bio sredstvo za ukidanje dualizma i ostvarenje velikoaustrijskih planova. Krajnji cilj provedene reforme bio je omogućiti Monarhiji učvršćenje statusa velesile. Na temelju memoarske literature autor ostavlja otvorenu mogućnost da je Franjo Ferdinand moguću treću državnopravnu jedinicu zamišljao kao svojevrsnu Veliku Hrvatsku. Tome u prilog ide i činjenica da je belvederski politički krug, ne bez znanja prijestolonasljednika, bio u stalnim kontaktima s hrvatskim političarima pravaške provenijencije (frankovci). Hrvatski političar Iso Kršnjavi okarakterizirao je prijestolonasljednikove velikoaustrijske planove kao „centralistički federalizam”. Hrvatski geopolitičar Ivo Pilar bio je skeptičan prema mogućnosti ostvarenja trijalističkoga preustroja države, držeći da će se tome protiviti osim Mađara i vođe brojnih slavenskih naroda u Monarhiji, misleći pritom prvenstveno na Čehe, Poljake i Srbe. Sam se pak zalagao za formulu „prikrivenoga trijalizma”, koja nije vodila do stvaranja Velike Austrije, nego do uspostave praktički samostalne hrvatske države unutar granica Monarhije.

Mišljenju brojnih povjesničara i publicista koji su nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije tvrdili da Franjo Ferdinand nije imao ozbiljnih namjera pokrenuti korjenitu reformu unutarnjega uređenja države autor suprotstavlja autentične izjave hrvatskih, slovenskih i austrijskih političkih osoba onoga doba koje zorno svjedoče o tome da je prijestolonasljednik ozbiljno planirao provesti državni preustroj. Time su definitivno osporene tvrdnje onih autora koji su više iz ideološko-političkih nego historiografskih razloga tvrdili da je trijalizam samo mit i strašilo kojim je Franjo Ferdinand želio držati u pokornosti mađarske političare, čiju politiku nije odobravao. U odnosu prema Južnim Slavenima, kao uostalom i prema svim narodima Monarhije, za prijestolonasljednika je bila važna samo njihova odanost habsburškoj dinastiji.

Autor je posebnu pozornost usmjerio na atentat u Sarajevu (1914.) i moguće krivice za ubojstvo prijestolonasljedničkoga para. Izvan svake je sumnje da su atentatori, članovi Mlade Bosne, primili oružje od pripadnika srbijanske terorističke organizacije Ujedinjenje ili smrt, poznate još pod imenom Crna ruka, koja je za svoje aktivnosti primala novčana sredstva od srbijanske vlade, a možda i iz ruskih tajnih fondova. Nikola Pašić, tadašnji predsjednik srbijanske vlade, morao je biti barem u osnovnim naznakama upoznat s namjerom mladobosanaca da izvedu atentat na Franju Ferdinanda oružjem koje su dobili od ljudi povezanih s Dragutinom Dimitrijevićem

Apisom, tadašnjim načelnikom vojnoobavještajnog odsjeka generalštaba srbijanske vojske i vodećim članom Crne ruke. Iako Pašić navodno nije bio suglasan s namjerom atentatora i njihovih pomagača u Srbiji, ostaje činjenica, na koju autor opravdano upozorava, da su mu trebala puna dva tjedna da bi donio odluku o zatvaranju granice između Srbije i Monarhije, koju su urotnici, usput rečeno, već odavno bili prešli. Ništa manje nije indikativna ni činjenica da je tek 24. lipnja 1914., samo četiri dana prije atentata, zatražio istragu o vezama srbijanskih vojnih časnika s članovima organizacije Mlada Bosna. Autor s pravom upozorava da je Pašić bio svjestan da bi eventualno ostvarenje ideje o državnom preustroju Monarhije trajno onemogućilo stvaranje Velike Srbije, koju je priželjkivao.

Posebno mjesto u monografiji o Franji Ferdinandu zauzima knjižica benediktinca dr. Ivana Avgušтина Žiberta (*Der Mord von Sarajewo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg*, Laibach, 1919.), osobnoga ispovjednika vojvotkinje Sofije, u kojoj zorno opisuje neprijateljsko držanje dvorskih krugova prema samome nadvojvodi i njegovoj supruzi, ali i ukazuje na njihovo neobaziranje na navodna srbijanska upozorenja o mogućem atentatu te nepoduzimanje odgovarajućih sigurnosnih mjera u Sarajevu. Žibert je krajnje negativno opisao mađarskoga ministra predsjednika Istvána grofa Tiszu, dovodeći ga u vezu s atentatom i okrivljujući ga za izbijanje svjetskoga rata. Ipak, autor nakon detaljne analize odbacuje Žibertovu tvrdnju da su stvarni krivci za prijestolonasljednikovu nasilnu smrt bili ugarski vladajući krugovi.

Priestolonasljednikova pogibija bila je težak udarac za sve one čimbenike na hrvatskoj političkoj pozornici koji su s povjerenjem gledali na njegove planove o preustroju Monarhije nakon što dođe na vlast. To je pogotovo vrijedilo za frankovačke pravaše.

Rat koji je uslijedio potpuno je promijenio politički zemljovid Europe. Nestala su četiri stara carstva: austrijsko, rusko, njemačko i osmansko, a na njihovim su razvalinama nastale nove države, koje su se našle pred novim, ponekad nepremostivim iskušenjima u nastojanju da osiguraju svoj opstanak. Za Hrvate i Slovence raspad Monarhije značio je, barem za neko vrijeme, izlazak iz srednjoeuropskoga uljudbenoga kruga i ulazak u imaginarni balkanski geopolitički prostor sa svim njegovim nepredvidivim zankama.

Zaključno, monografija prof. dr. sc. Andreja Rahtena o privatnom životu, političkim idejama i tragičnoj smrti prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge vojvotkinje Sofije u Sarajevu 1914. nastala je kao rezultat dugogodišnjega istraživanja arhivskih fondova i kritičkoga vrednovanja relevantne znanstvene, publicističke i memoarske literature slovenske, hrvatske i austrijske provenijencije te suvremenoga tiska s prostora bivše Monarhije. Autorova akribičnost i minucioznost jamče objektivni pristup temi lišen pristranosti.

Zlatko Matijević